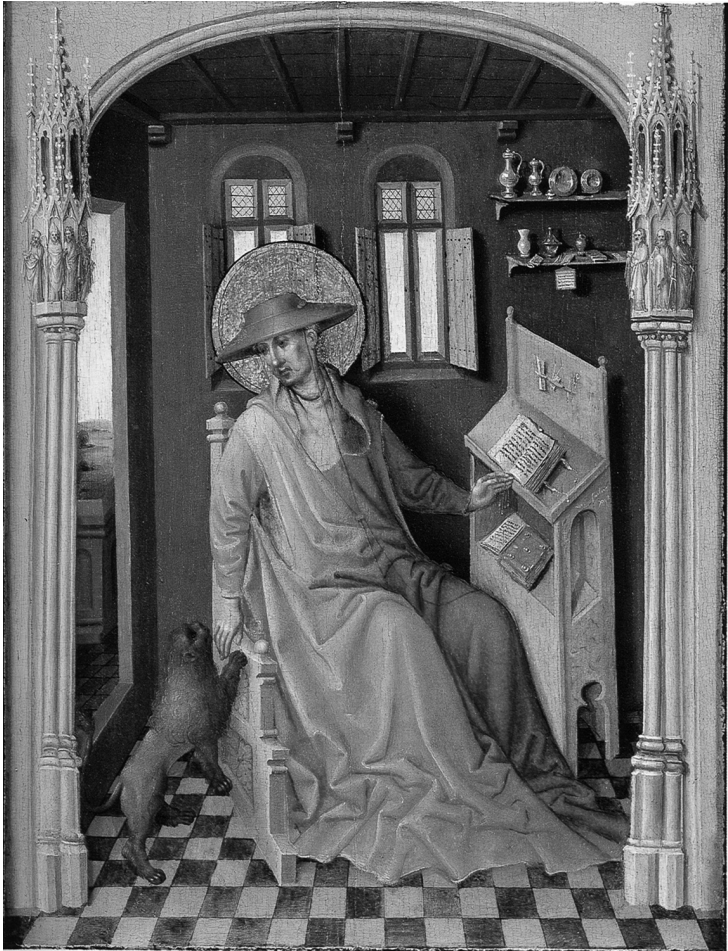

Pleidooi voor dierenrechten

Stefan Lochner, Heilige Hiëronymus in zijn studeerkamer, eerste helft 15de eeuw

Tom Regan

Pleidooi voor dierenrechten

(met een nieuw voorwoord)

in vertaling van

JORIS CAPENBERGHS

NOORDBOEK – DIERENRECHTENBIBLIOTHEEK

Dit boek kwam tot stand met steun van het Barth-Misset
Fonds, GAIA en Stichting Dier&Recht

Dier&Recht
advocaat van de dieren

© 2022 uitgeverij Noordboek
Auteur: Tom Regan

Originele uitgave: *The Case for Animal Rights*
© 1983 The Regents of the University of California
Published by arrangement with University of California Press

Vertaling Joris Capenberghs
Omslagontwerp René van der Vooren
Ontwerp binnenwerk René van der Vooren
Binnenwerk verzorging Elgraphic

*De vertalers zijn Katharina Haemers en Johan Breackman zeer
erkentelijk voor het nalezen van het manuscript en hun accurate
opmerkingen.*

ISBN 978 90 5615 980 1
NUR 730|942

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Inhoud

Voorwoord bij de uitgave van 2004	9
Voorwoord bij de eerste uitgave (1983)	69
Dankwoord	75
Bronvermeldingen	77
1. DIERLIJK BEWUSTZIJN	79
1.1 Descartes' afwijzing • 1.2 In dialoog met Descartes • 1.3 Het spaarzaamheidsbeginsel • 1.4 Het bezwaar van Lamettrie • 1.5 De taaltest • 1.6. Scepticisme • 1.7 Evolutietheorie en bewustzijn • 1.8 Descartes' neergang • 1.9 Het cumulatieve argument voor dierlijk bewustzijn • 1.10 Welke dieren hebben bewustzijn? • 1.11 Samenvatting en besluit	
2. DE COMPLEXITEIT VAN DIERLIJK BEWUSTZIJN	130
2.1 Theorie van overtuigingen en verlangens • 2.2 Taal en overtuigingen • 2.3 De inhoud van overtuigingen • 2.4 Drie tegenwerpingen • 2.5 Complexiteit van dierlijk bewustzijn • 2.6 Samenvatting en besluit	
3. DIERENWELZIJN	203
3.1 Zelfbeschikking van dieren • 3.2 Belangen • 3.3 Voordelen • 3.4 Schade (berokkening) • 3.5 (Voortijdige) dood • 3.6 Paternalisme en dieren • 3.7 Euthanasie en dieren • 3.8 Samenvatting en besluit	

4. ETHISCHE REFLECTIE EN THEORIEËN	263
4.1 Hoe we ethische vragen best niet benaderen	
• 4.2 Het ideale morele oordeel • 4.3 Criteria om morele principes te beoordelen • 4.4 Consequentialistische of teleologische ethische theorieën • 4.5 Niet-consequentialistische of deontologische ethische theorieën • 4.6 Ethische theorieën beoordelen	
• 4.7 Samenvatting en besluit	
5. INDIRECTE PLICHTSOPVATTINGEN	306
5.1 Indirecte en directe plichtsopvattingen • 5.2 Morele actoren en moreel lijdzamen • 5.3 Narvesons zienswijze: rationeel egoïsme • 5.4 Rawls' standpunt: contractualisme	
• 5.5 Kants stellingname: de mensheid als doel op zich	
• 5.6 De morele willekeur van indirecte plichtsopvattingen	
• 5.7 Samenvatting en besluit	
6. DIRECTE PLICHTSOPVATTINGEN	377
6.1 De wreedheid-vriendelijkheid-benadering	
• 6.2 Hedonistisch utilitarisme • 6.3 Voorkeursutilitarisme	
• 6.4 Singers onderbouwing van vegetarisme	
• 6.5 Utilitarisme en speciësisme • 6.6 Samenvatting en besluit	
7. RECHTVAARDIGHEID EN GELIJKWAARDIGHEID	437
7.1 Rechtvaardigheid volgens utilitaristen en perfectionisten • 7.2 Individuen als gelijkwaardige wezens	
• 7.3 'Alle dieren zijn aan elkaar gelijk' • 7.4 Inherente waarde en eerbied voor het leven • 7.5 Inherente waarde en het criterium van levensbewuste wezens	
• 7.6 Rechtvaardigheid: het respectbeginsel voor individuen	
• 7.7 Regelutilitarisme en rechtvaardigheid • 7.8 Verdediging van het respectbeginsel • 7.9 Afleiding van het schadebeginsel • 7.10 Samenvatting en besluit	

8. HET RECHTENSTANDPUNT 437

8.1 Morele en wettelijke rechten • 8.2 Aanspraken en geldige aanspraken • 8.3 Verworven en niet-verworven plichten • 8.4 Het respectbeginsel en het recht op respectvolle behandeling • 8.5 De rechten van moreel lijdzamen • 8.6 Een handvol bezwaren • 8.7 Schending van het recht om niet te worden geschaad • 8.8 De onschuld van moreel lijdzamen • 8.9 Doen getallen ertoe? • 8.10 Het 'beter-af'- en het 'slechter-af'beginsel • 8.11 Waarom neveneffecten niet meetellen • 8.12 Meer bezwaren weerlegd • 8.13 Onafgewerkte kwesties • 8.14 Samenvatting en besluit

9. GEVOLGEN VAN HET RECHTENSTANDPUNT VOOR MENSEN EN DIER 595

9.1 Waarom we vegetariër moeten zijn • 9.2 Waarom jagen en het zetten van vallen onaanvaardbaar zijn • 9.3 Waarom je zorgen maken over bedreigde diersoorten • 9.4 Tegen het gebruik van dieren in de wetenschap • 9.5 Samenvatting en besluit

EPILOOG 711

Nawoord door Michel Vandenbosch 713

Noten 725

Register 759

‘Elke grote verandering kent drie stadia:
spot, discussie, aanvaarding.’

- John Stuart Mill

VOORWOORD

BIJ DE UITGAVE VAN 2004

‘Als een kapitein niet weet waarheen hij wil zeilen,
brengt geen wind op Aarde hem ter bestemming’

– Ami Ayalon

Voordat ik dit voorwoord begon te schrijven, had ik *Pleidooi voor dierenrechten* al meer dan twintig jaar niet meer volledig gelezen. Wel bij stukjes en beetjes, maar nooit het hele boek. Het was alsof ik door een beduimd fotoalbum bladerde. Ja, dat ben ik (tien jaar oud), spelend in de sneeuw met mijn trouwe hond Tippy. Daar sta ik (uitgedost in vol ornaat) met het rugbyteam uit mijn middelbareschooltijd. En die foto is van mijn huwelijk. Ah, dat is een van mijn favorieten: met mijn rug naar de camera, handen in de zij, met zicht op de Wren bibliotheek, Trinity College in Cambridge. Maar terwijl ik dat ben op al die oude foto’s, ben ik in de tussentijd zo veranderd dat het in zekere zin lijkt alsof ik oog in oog sta met een vreemde.

Zo voelde ik mij, toen ik *Pleidooi voor dierenrechten* na zoveel tijd van voren af aan begon te lezen. Hoewel ik wist dat ik inderdaad mijn eigen woorden las, kon ik mij er niet meer persoonlijk mee identificeren. Dit was althans zo tot het zesde hoofdstuk. Van dan af tot aan het eind van het boek begon ik weer te versmelten met mijn vroegere zelf. Plots ervoer ik opnieuw wat ik destijds had beleefd, toen ik die laatste hoofdstukken schreef. Het was een tijd als geen

ander in mijn leven. Laat me dit even toelichten.

In september 1980 begon ik te schrijven, in november 1981 was het manuscript klaar. Ik schreef al een hele tijd over ethiek en dieren in het algemeen en dierenrechten in het bijzonder. Ik hoefde dus niet vanaf nul te beginnen. Mijn wijsgerige koffers zaten vol met enkele min of meer welomschreven overtuigingen en enkele min of meer goed uitgewerkte argumenten. Ik dacht te weten waar ik heen wilde en hoe ik daar het beste kon komen. Ik had (zo dacht ik bij mezelf) de touwtjes stevig in handen. Een voorbeeld: 'Zijn dieren zich ergens van bewust?' Een leeg blad lonkte met de opdracht: 'Vul de blanco pagina met je reflecties.' Het ging vanzelf. Ik genoot er ontzettend van.

Toen ik echter aan hoofdstuk zes begon te werken (dat hoofdzakelijk gewijd is aan een kritiek op het utilitarisme), gebeurde er iets bijzonders. Het was alsof – en ik weet dat dit vreemd zal klinken, maar ik waag het er toch op – ik ophield de auteur van het boek te zijn. Woorden, zinnen, alinea's, hele bladzijden kwamen, tja, waarvandaan? – ik wist het niet. Wat ik schreef, was nieuw voor me. Ik bedacht wat ik nog nooit eerder had gedacht. De woorden vloeiden – zwart op wit – over de pagina's, zo snel als ik ze maar kon opschrijven. Dit was meer dan aangenaam. Dit was hoogst opwindend.

Maar nu komt het echte raadsel. De opwinding duurde niet slechts enkele minuten, of uren, of dagen, of zelfs weken. Maandenlang vertoefde ik, zonder onderbreking, in deze toestand. Ik overdrijf niet als ik zeg dat ik in die tijd geen grip meer had op het verloop van het boek. In feite werd ik gewoon op sleeptouw genomen. Daarom denk ik dat de verdiensten voor de meest originele delen van *Pleidooi voor dierenrechten* mij niet helemaal toekomen. In zekere zin zijn de laatste vier hoofdstukken (waarin ik de principes van respect, schadebeperking – minimalisering en worst-case scenario – en vrijheid uiteenzet en verdedig) mij als een geschenk ten deel gevallen. Zelfs nu ik deze woorden schrijf, schud ik

vol verwondering het hoofd. Ik begrijp nog altijd niet hoe het allemaal zo is kunnen lopen.

Graag voeg ik hieraan nog een viertal opmerkingen toe over hoe ik het schrijfproces heb ervaren en over wat ik heb geleerd, zodra het werk zich ontvouwde. (Hierover zal ik aan het eind nog wat meer vertellen.) Toen ik eraan begon, had ik *reformistische ambities*. Dieren werden vreselijke dingen aangedaan. Naar mijn oordeel lieten onder anderen onderzoekers en veetelers hen onnodig lijden. Ik dacht te kunnen uitleggen waarom dit zo was en waarom hier een einde aan moest komen. Deze manier van denken, wist ik, liet evenwel de optie open dat het lijden van dieren *mogelijk* niet verwerpelijk is, *indien* noodzakelijk. Welnu, ik dacht ook te kunnen uitleggen waarom dit zo is. Toen ik de eerste woorden van *Pleidooi voor dierenrechten* schreef, was ik vast van plan om het gebruik van dieren voor bijvoorbeeld biomedisch onderzoek te verdedigen, op voorwaarde dat ze hiervoor geen onnodige pijn moesten lijden.

Zo is het echter niet gelopen. Tegen de tijd dat ik het ‘instrumentele gebruik’ van dieren in wetenschappelijk onderzoek aan de orde stelde, had de argumentatie mij ingehaald en was ik tot het *abolitionisme* bekeerd. Vandaag lijkt het me evident dat je de rechten van een dier niet zomaar naast je neer kunt leggen omdat anderen er baat bij hebben. Bij aanvang van mijn reis was dit standpunt geenszins vanzelfsprekend voor me. Pas toen de controle over de uiteindelijke afloop van het boek mij uit handen glipte, en pas nadat mijn kritiek op het utilitarisme veel dieper bleek te snijden dan voorheen, transformeerde ik in een radicale tegenstander van dit soort ‘utilitaire praktijken’ met dieren. Ongetwijfeld schrijven sommige filosofen boeken om dat te verdedigen waarvan ze reeds bij voorbaat overtuigd zijn. Hoezeer dit meestal ook zo is, in mijn geval geldt dit zeker niet.

Voorts biedt dit boek meer dan louter een pleidooi voor dierenrechten. Het beoogt immers ook een reeks funda-

mentele mensenrechten te beschrijven en te onderbouwen, vooral voor de meest kwetsbare leden van de uitgebreide menselijke familie, zoals bijvoorbeeld jonge kinderen. (Voor een verdere uitwerking van mijn theorie, toegepast op kinderen, zie: Regan, 1989.) Zoals ik elders al talloze malen heb gezegd, zou ik nooit een pleitbezorger van dierenrechten zijn geworden, als ik niet eerst pleitbezorger van mensenrechten was geweest. Hoewel in het verleden vriend en vijand vooral (en begrijpelijkerwijs) geïnteresseerd waren in mijn verdediging van dierenrechten, hoop ik dat nieuwe lezers mijn meer fundamentele betoog over de rechten van de mens niet over het hoofd zullen zien en op zijn verdiensten zullen beoordelen.

Daarnaast begon ik, naarmate de argumentatie zich meer en meer ontwikkelde, te beseffen dat de kracht van het boek – zo die er al was – gelegen was in zijn kritiek op grootschalige sociale praktijken, zoals veeteelt, biomedisch onderzoek en jacht als amusement. Natuurlijk omvat de morele beoordeling van menselijk gedrag veel meer dan de morele beoordeling van sociale praktijken. In het bijzonder gaat het dan om de morele beoordeling van soms uiterst moeilijke ethische keuzes waarvoor we ons persoonlijk gesteld zien, vooral wanneer rechten met elkaar in strijd zijn. Volledigheidshalve worden sommige van dit soort conflictsituaties verderop behandeld en besproken. Nochtans zullen de lezers merken dat de voornaamste focus van *Pleidooi voor dierenrechten* vooral grootschalig is – en dus niet op microschaal – waarbij de nadruk vooral ligt op vragen over rechtvaardigheid van ‘praktijken, instellingen, bedrijven of andere vergelijkbare ondernemingen’ (617)¹.

Ten slotte was het mij – ondanks het zonet vermelde streven naar volledigheid – bij het schrijven van *Pleidooi voor dierenrechten* pijnlijk duidelijk dat het verre van ‘een alomvattende [normatieve] theorie’ was (73). ‘Zelfs op het vlak van rechtvaardigheid,’ voegde ik eraan toe, ‘moeten nog vele

moeilijke vragen – bijvoorbeeld over de rechtvaardige verdeling van voor- en nadelen tussen individuen – worden uitgediept’ (ibid.). Verderop zal ik mijn lezers wel eens vaker moeten wijzen op mijn oprechte bekentenis van onvolledigheid, wanneer ik een aantal van mijn critici van repliek dien. Wat ik destijds als argument aanvoerde voor mijn stellingname – het ‘rechtenstandpunt’, zoals ik het noem² –, had niets met borstklopperij over *volledigheid* te maken. ‘Het rechtenstandpunt’, zo betoogde ik, ‘benoemt, verduidelijkt en verdedigt een reeks ethische principes, waaraan elke theorie die er naar streeft de ‘beste’ te zijn, bij nadere beschouwing moet voldoen’ (ibid.). Zelfs al mocht ik mij toen hebben vergist, meer dan twintig jaar later heeft geen van mijn critici mij ervan kunnen overtuigen dat ik er nu anders over moet denken. Dit verklaart meteen ook waarom ik het nodig heb geacht in de tekst slechts typografische wijzigingen aan te brengen.

Deze autobiografische aantekeningen bewijzen natuurlijk allerminst dat *Pleidooi voor dierenrechten* ook maar één woord waarheid bevat. Misschien was ik in die opwindende maanden de *illusoire dicta* van Descartes’ bedrieglijke demon³ aan het temmen... Wie zal het zeggen? De waarheid van wat we denken, dienen we logischerwijs te onderscheiden van wat ons beweegt om het te denken. Elke filosoof zal dit begrijpen. En filosofen (omdat ze filosofen zijn) bekommeren zich niet om de vraag hoe het was om Tom Regan te zijn in het begin van de jaren 1980. Wat hen interesseert, is de *waarheid* (of anderszins) van de woorden die zwart op wit zijn gedrukt. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat mijn vakgenoten de centrale (en soms de bijkomende) boodschappen van *Pleidooi voor dierenrechten* hebben aangevochten. Het formuleren van eerlijke, goed onderbouwde kritiek is de manier waarop filosofen hun respect voor elkaar tonen. Alvorens dieper op hun kritische bemerkingen in te gaan, eerst nog een paar algemene bedenkingen.

Filosofische en andere tegenstanders van dierenrechten

‘Dierenrechten’ zijn meer dan een filosofisch denkbeeld. De notie maakt ook deel uit van een ontluikende burgerbeweging voor sociale rechtvaardigheid in de behandeling van dieren. Naar gangbare maatstaven kunnen de doelstellingen van de dierenrechtenbeweging voor de meeste mensen radicaal lijken. Zo ook voor heel wat filosofen. Actieve leden van de beweging (waaronder ikzelf) zijn niet tevreden als varkenshouders of bonthandelaren veranderingen doorvoeren die volgens hen tot een ‘humanere’ behandeling van dieren leiden. In plaats hiervan eisen we dat er een einde komt aan het fokken van dieren voor consumptie en aan het doden van dieren voor hun pels. ‘Geen grotere kooien’, zo stellen wij, ‘maar lege kooien!’

Zij die namens ’s werelds exploitatie van dieren voor wetenschappelijke proeven en bonthandel spreken, evenals vertegenwoordigers van windhondenrennen en de vleesindustrie, verzetten zich tegen het idee van dierenrechten. En niet zonder reden. Want de triomf van de beweging die opkomt voor dierenrechten, zal deze sectoren en bedrijfstakken mettertijd buitenspel zetten.

Dat mensen met zeer uiteenlopende ideeën over hoe dieren mogen worden behandeld, het idee van dierenrechten aanvechten, is even begrijpelijk als voorspelbaar. Welke ideeën juist zijn, welke ongegrond, dient op basis van een eerlijke, gefundeerde gedachtestrijd te worden vastgesteld. Als wij die in dierenrechten geloven, de mensheid vragen om te luisteren en te handelen naar de waarheid zoals wij die zien, is het alleen maar passend dat dezelfde mogelijkheid wordt geboden aan vertegenwoordigers van Ringling Brothers⁴ en de Professional Rodeo Cowboys Association⁵. Al wie de vrijheid van onderzoek hoog in het vaandel draagt – en misschien geldt dit vooral voor filosofen – zou niet alleen een kritisch openbaar debat over omstreden ideeën moeten

toejuichen, maar zou er ook als eerste op moeten aandringen.

Voor sommigen is eerlijkheid echter een ideaal dat meer in de schending dan in de naleving ervan wordt gehuldigd. In de loop van de geschiedenis waren lasterlijke aanvallen op de boodschapper een beproefde manier om de boodschap zelf zoveel mogelijk in diskrediet te brengen. Helaas geldt dit ook voor sommige prominente figuren – onder wie enkelen in hun hoogverheven academische torens – die meenden mijn persoon te moeten aanvallen in plaats van mijn ideeën op de korrel te nemen en oprechte kritiek te leveren op mijn filosofisch pleidooi voor dierenrechten. Zo werd mijn reputatie besmeurd door mij te beschuldigen van opruiing en van betrokkenheid bij het plegen van diverse gewelddadige misdrijven, waaronder moord. (Voor een verdere bespreking van deze kwesties, zie: Regan, 1991d.)

Dit alles zou grappig zijn, op een Evelyn Waugh-achtige manier⁶, als het slechts zou gaan over woordvoerders van invloedrijke professionele en economische belangengroepen die het opnemen tegen een wat ouder wordende, wereldvreemde moraalfilosoof, die met zijn weerbarstige ideeën beukt tegen het robuuste pantser van gevestigde instellingen. Maar in het licht van de aanhoudende ‘slachtpartij’ waarover we het hier hebben (want er zijn nu eenmaal geen andere woorden voor), valt er niet veel te lachen. Wereldwijd worden jaarlijks achtenveertig miljard dieren geslacht voor consumptie.⁷ Dat zijn er meer dan honderddertig miljoen per dag. Of ruim vijf miljoen per uur. Meer dan eenennegentigduizend per minuut. Zo’n vijftienhonderd per seconde. Deze cijfers omvatten niet de miljarden andere dieren die sterven, verwond raken of van hun vrijheid worden beroofd in naam van amusement, sport of andere modegrillen. In het licht van deze ruimere context zijn de opzettelijke pogingen om mij de mond te snoeren door mijn persoon te bekladden, allesbehalve vermakelijk.

Van hun kant hebben de filosofen die tot mijn critici kunnen worden gerekend, zich – op enkele uitzonderingen na – voorbeeldig opgesteld. Geen scheldpartijen. Geen dreigementen of intimidaties. Geen aantasting van mijn reputatie. Gewoon goede ouderwetse, openhartige, maar kritische analyse. Waar de waarheid zich ook situeert, aan mijn zijde van het debat of elders, de principiële manier waarop deze critici zich hebben gedragen, geeft filosofen reden om trots te zijn op de hoge normen van onze discipline en van hen die haar beoefenen. Zoals ik verderop zal trachten uit te leggen, berust veel van hun kritiek op min of meer ernstige misverstanden over mijn standpunt, misverstanden die – daar twijfel ik niet aan – althans in sommige gevallen, het gevolg zijn van het feit dat ik mijn opvattingen niet duidelijk genoeg heb uiteengezet. Door aan te geven waar en waarom anderen mijn stellingnames in het verleden verkeerd hebben begrepen, en waar en waarom ik mijn mening wellicht nauwkeuriger had kunnen formuleren, hoop ik dat dergelijke misverstanden in de toekomst minder vaak zullen voorkomen. Alvorens nader in te gaan op een aantal vaak voorkomende tegenwerpingen, lijkt het me nuttig de rechtenbenadering in een notendop toe te lichten.

Het rechtenstandpunt

Mijn standpunt kan grofweg als volgt worden samengevat. Sommige niet-menselijke dieren lijken in tal van moreel relevante opzichten op mensen. Meer bepaald zorgen zij voor het mysterie van een gezamenlijke ‘psychologische aanwezigheid’ in de wereld. Net als wij bezitten zij een verscheidenheid aan zintuiglijke, cognitieve, gevoelsmatige en wilskrachtige vermogens. Zij zien en horen, geloven en verlangen, herinneren zich en hebben verbeelding, plannen en tonen medeleven. Bovendien is wat hen overkomt, van belang voor

hen. Ook lichamelijk genot en pijn delen ze met ons. Net zoals angst en voldoening, woede en eenzaamheid, frustratie en tevredenheid, sluwheid en onbezonnenheid. Deze en een hele reeks andere psychologische eigenschappen en omstandigheden bepalen samen het mentale leven en het relatieve welzijn van deze (in mijn terminologie) ‘levensbewuste wezens’⁸ of *subjecten*, die we beter kennen als wasberen en konijnen, bevers en bizons, eekhoorns en chimpansees, u en ik.

Wie van mening is dat niet alle dieren levensbewuste wezens zijn, wordt uitgedaagd scheidslijnen te trekken. Amoeben en eencellige pantoffeldiertjes bijvoorbeeld leven op aarde, maar zijn er zich niet van bewust. Waar precies op de fylogenetische schaal verschijnen de levensbewuste wezens? Ik heb altijd gedacht dat niemand het exacte antwoord weet, en persoonlijk heb ik me er ook nooit aan gewaagd. In plaats hiervan kies ik voor een behoedzame benadering door de vraag te stellen of er geen heldere lijn kan worden getrokken om de (anders zo oeverloze) discussies tot een minimum te beperken. Als scheidslijn hanteer ik: ‘geestelijk gezonde zoogdieren van één jaar of ouder’ (199). Waar we de betreffende grens ook trekken, deze dieren bevinden zich er sowieso boven. Dit bedoel ik als ik zeg dat de door mij gevolgde invalshoek *behoedzaam* is.

Hoe kunnen we over deze dieren spreken zonder nodeloos omslachtig taalgebruik? In *Pleidooi voor dierenrechten* beantwoord ik deze vraag door te stellen dat – tenzij anders aangegeven – het woord ‘dier’ altijd verwijst naar ‘geestelijk gezonde zoogdieren van een jaar of ouder’. (Ik hanteer hier dus dezelfde precisering als daarnet.) Nadat ik deze kwesties heb toegelicht, doe ik mijn uiterste best om zo duidelijk mogelijk te maken dat ook andere diersoorten levensbewuste wezens *kunnen* zijn. In mijn meest recente publicaties betoog ik zelfs dat we afdoende redenen hebben om te veronderstellen dat vogels het *zijn* en dat vissen het *kunnen zijn* (Regan, 2003b). Niettemin delen sommige filosofen, die blijkbaar